

Bronisław Gołębiowski, Zdzisław Grzelak

O strukturze treści 169 wypowiedzi autobiograficznych "Moje pierwsze kroki w gospodarstwie"

Przegląd Socjologiczny Sociological Review 24, 193-227

1971

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BRONISŁAW GOŁĘBIEWSKI
ZDZISŁAW GRZELAK

O STRUKTURZE TREŚCI 169 WYPOWIEDZI AUTOBIOGRAFICZNYCH »MOJE PIERWSZE KROKI W GOSPODARSTWIE«

Treść: Uwagi o autorach wypowiedzi autobiograficznych. — Motywy i okoliczności decyzji o wyborze zawodu. — Pierwsze kroki w gospodarstwie. — Otoczenie społeczne a start w zawodzie rolnika. — Zakończenie.

W toczącej się na łamach „Tygodnika Kulturalnego” w 1968 r. dyskusji pod hasłem „Pół wieku polskiego fenomenu pamiętnikarskiego”¹ prof. Jan Szczepański pisał w zakończeniu swej wypowiedzi: „Sądzę, że rozwijając zbieranie materiałów autobiograficznych, gromadząc te ogromne zasoby dokumentacji, badacze korzystający z tych zbiorów powinni także dokonać większego wysiłku w kierunku opracowania precyzyjniejszych metod ich analizy. Jest to logiczne następstwo angażowania się w tak wielkie przedsięwzięcie. Konieczne, gdyż chodzi tu o to, aby zebrane zbiory owocowały optymalnie i dawały coraz głębszy wgląd w mechanizmy życia i przemian naszego społeczeństwa”².

Uznając zasadność tego postulatu niżej podpisani w 1963 r. podjęli próbę szczegółowej analizy treści 150 pamiętników (ok. 9000 stron masyzynopisu) z wielkiego konkursu ZMW, PAN i LSW, ogłoszonego w 1961 r., stanowiącego podstawę dziś będącego na ukończeniu 10-tomowego wydawnictwa *Młode pokolenie wsi Polski Ludowej*³. Niedośko-

¹ Dyskusja pod hasłem „Pół wieku polskiego fenomenu pamiętnikarskiego” prowadzona był w latach 1968 i 1969 na łamach „Tygodnika Kulturalnego”. Wzięło w niej udział około 70 uczonych, pisarzy, działaczy społecznych i pamiętnikarzy. Obecnie Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza przygotowuje w oparciu o materiał tej dyskusji publikację książkową. Najciekawsze głosy przedrukowała również „Kultura i Społeczeństwo” w numerach z lat 1969 i 1970.

² Por. „Tygodnik Kulturalny”, 1968, nr 49. Zasadnicza trudność obiektywna w zrealizowaniu tego postulatu polegała na braku lokalu — pracowni pamiętnikarskiej dla zespołu badaczy pracujących nad materiałem, którego przyznanie nastąpiło dopiero po wieloletnich zabiegach w końcu 1970 r.

nale rezultaty tej próby ogłoszone zostały we „Wsi Współczesnej”, a następnie nieco zmodyfikowane i rozszerzone w tomie studiów *Nad pamiętnikami młodzieży wiejskiej*⁴.

Technika postępowania badawczego, przyjęta w owym studium, polegała na wyodrębnieniu w pamiętnikach oddzielnych, stanowiących pewną całość logiczną i informacyjną części i określeniu takich działów, a w działach haseł, które mogłyby pomieścić te odrębne informacje ze wszystkich pamiętników. Podstawę wyodrębnienia z pamiętnika danego fragmentu jako oddzielnej informacji stanowił możliwie zwarty i możliwie jednorodny opis sytuacji społecznej i zachowań ludzkich, rozumianych bardzo szeroko, to znaczy opis instytucji, wzorów zachowań, działań, aspiracji, postaw, dążeń, poglądów, opinii, wrażeń, uczuć itp. W ten sposób otrzymano ponad 3200 informacji, które zgodnie z treścią możliwie starannie przyporządkowano sformułowanym 15 działom, a w nich 181 hasłom powstałej olbrzymiej kartoteki.

Autorzy niniejszego artykułu zdawali sobie sprawę z ułomności tamtej pracy zaznaczając na wstępie: „Cała ta operacja jest uproszczeniem i schematyzacją zawartości pamiętników, ponieważ procesy społeczne i uwikłane w nie biografie indywidualne mają charakter ciągły, krzyżujący się, trudny do podziału na odrębne, całościowe informacje, co szczególnie komplikuje klasyfikację autobiografii — pełnych zdań wtrąconych, dygresji, powtórzeń, przemieszania w kilku zdaniach opisów różnych dziedzin itp. Jednak dzięki temu zabiegowi można całościowo zorientować się w wynikającej z życia i zainteresowań pamiętnikarzy częstotliwości występowania w ich pracach określonych spraw w stosunku do innych, a na tej podstawie można lepiej planować dalsze prace analityczno-badawcze nad całym zbiorem pamiętników”⁵.

Wobec tylko częściowego powodzenia tamtej żmudnej próby tego rodzaju analizy treści długo nie były podejmowane. Okazja nadarzyła się w pięć lat potem w wyniku zapotrzebowania ZG ZMW na analizę treści najlepszych wypowiedzi autobiograficznych, uzyskanych w drodze konkursu „Zarzewia”, rozstrzygniętego w 1968 roku. Wypowiedzi te

³ *Młode pokolenie wsi Polski Ludowej. Materiały i studia*, 1: *Awans pokolenia* (1964), 2: *Tu jest mój dom* (1965), 3: *W poszukiwaniu drogi* (1966), 4: *Od chłopca do rolnika* (1967), 5: *Gospodarstwo i rodzina* (1968), 6: *Nauczyciele i uczniowie* (1969), 7: *Nowe zawody* (1969). Przewodniczącym komitetu redakcyjnego jest J. Chałasiński.

⁴ Por. B. Gołębiowski, Z. Grzelak, *O strukturze treści 150 pamiętników*, „Wies Współczesna”, 1964, nr 2. A także w pracy zbiorowej: *Nad pamiętnikami młodzieży wiejskiej*, Warszawa 1965, s. 279—295.

⁵ Por. *Nad pamiętnikami...*, s. 279—280.

pisane były w ogromnej większości przez młodych rolników pod hasłem „Moje pierwsze kroki w gospodarstwie”⁶. Na konkurs napłynęło blisko 1500 prac. Przedmiotem analizy treści stało się 169 pamiętników, które przez zespół lektorów zostały zakwalifikowane do rozpatrzenia przez jury konkursu jako najciekawsze, najwartościowsze, a jednocześnie reprezentatywne pod względem treści w stosunku do całego zbioru.

Korzystając z doświadczeń poprzedniej wspomnianej próby i z dyskusji w jury — szerszy liczebnie zespół⁷ przystąpił do pracy, którą ukończył w 1969 r. Jej rezultaty w postaci skomentowanej struktury treści 169 wypowiedzi autobiograficznych pragniemy w skrócie przedstawić w niniejszym artykule.

UWAGI O AUTORACH WYPOWIEDZI AUTOBIOGRAFICZNYCH

Czym charakteryzują się autorzy analizowanych w tym studium wypowiedzi autobiograficznych? Wyliczając te cechy można powiedzieć: młodością, wyższym niż przeciętnie na wsi wśród młodych wykształceniem, aspiracjami do dalszego kształcenia się, głównie w zakresie wiedzy rolniczej, oraz intensywnym czytelnictwem książek i czasopism rolniczych.

Oto kilka danych charakteryzujących tę zbiorowość: ponad 65% autorów, którzy nadesłali wypowiedzi na konkurs, nie przekroczyło 24 roku życia; ponad 81% ma wykształcenie wyższe niż podstawowe (z tego 54% SPR lub kursy PR, a więc tylko podstawowy zasób systematycznie zdobytej wiedzy rolniczej); 69% pragnie uzupełniać swe wykształcenie zawodowe i ogólne nie wyrażając jednocześnie ochoty do ucieczki z zawodu rolnika. Aż 77% autorów wypowiedzi czyta od 3 do 8 różnych czasopism fachowych i społecznych. Chociaż prawnymi właścicielami gospodarstw jest tylko 13% autorów, to aż ponad 30% autorów faktycznie już kieruje gospodarstwami.

Autorzy tych prac, urodzeni w ogromnej większości już po wojnie, okres młodości przeżywali zwykle po 1956 roku, w sprzyjającej dla wsi i rolnictwa atmosferze i sytuacji, stworzonej dzięki polityce rolnej

⁶ W skład Sądu Konkursowego wchodził: przewodniczący — prof. dr Dyźma Gałaj, członkowie: dr B. Gołębiowski, dr Z. Grzelak, mgr J. Grzybczak, dr F. Jakubczak, oraz redaktorzy: J. Kędzierzawski, H. Krzywdzianka, J. Socha i S. Zagórski. Wydawnictwo „Książka i Wiedza” przygotowało do druku tom opracowań analitycznych opartych na plonie tego konkursu pod kierunkiem prof. D. Gałaja.

⁷ Analizę treści wykonał zespół w składzie: dr Z. Grzelak (przewodniczący), dr B. Gołębiowski, mgr J. Grzybczak, mgr J. Kędzierzawski, mgr J. Socha i mgr S. Zagórski.

PZPR i ZSL. W poważnej mierze są to wychowankowie ZMW, a także i kółek rolniczych, ludzie o ambicjach współgospodarzenia we wsi i w gromadzie, dalecy zwykle od zasklepiania się w sprawy własnego podwórka i gospodarstwa. Świadczą o tym dane o ich przynależności do różnych organizacji społecznych, samorządowych i spółdzielczych.

Ponad 63% autorów nadesłanych prac należy do ZMW, 46% do kółek rolniczych, blisko 39% do spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych, ponad 32% do spółdzielni mleczarsko-ogrodniczych, ponad 27% do gminnych spółdzielni „Samopomoc Chłopska”, ponad 17% do ochotniczych straży pożarnych. Młody wiek autorów sprawia, że stosunkowo niewielu z nich należy do partii politycznych (ok. 14% do PZPR i ok. 12% do ZSL), choć niewątpliwie są to potencjalni kandydaci do szeregów tych partii.

Czy są to działacze społeczni? Wielu z nich niewątpliwie w pełni zasługuje na to miano. Rzadko spotkać można takich, którzy stroniliby w ogóle od spraw publicznych i osobistego udziału w poczynaniach społecznych. Są to zwykle rolnicy z wyboru, których gospodarstwa legitymują się nader często (w blisko 40% ogólnej liczby, a pamiętajmy, że tylko 13% to właściciele gospodarstw, zaś w ok. 30% to faktyczni ich kierownicy) wyższą o 3 kwintale od przeciętnej krajowej wydajnością 4 zbóż z ha oraz o około 400 litrów wyższą od przeciętnej krajowej mlecznością krów. Akcentują oni te zawodowe aspekty swojej obywatelskiej postawy i pozycji nie tylko ze względu na temat konkursu, lecz także dlatego, że sukcesy zawodowe traktują jako ważną legitymację, dającą szersze prawa do zabierania głosu w sprawach publicznych⁸.

Uczestnicy konkursu stanowią więc zbiorowość niezwykle interesującą z punktu widzenia socjologa i działacza społecznego, wpływającego na realizację charakterystycznej polskiej polityki rolnej. Rozpatrując tę kwestię w oparciu o ich wypowiedzi, prof. Dyzma Gałaj w cytowanej dyskusji „Tygodnika Kulturalnego” pisał: „Efekty dziesięciolecia nowej polityki rolnej, udokumentowane w materiałach konkursu «Moje pierwsze kroki w gospodarstwie», okazały się w praktyce życia gospodarczego wsi i w świadomości jej młodego pokolenia znacznie większe, aniżeli się można było tego spodziewać w oparciu o wiedzę potoczną, wszelkie inne źródła naukowe i ekstrapolacje z poprzednich konkursów. W pewnych grupach młodzieży chłopskiej niepomniernie wzrósł autorytet i zwiększyła się atrakcyjność zawodu rolnika indywidualnego i w gospodarce uspołecznionej. Pojawiło się dynamiczne pokolenie rolników ze świadomego wyboru, które wykształcenie średnie, a nawet wyższe uwa-

⁸ Por. J. Jagiełło-Łysiowa, *Od chłopca do rolnika*, wstęp do t. 4 *Młodego pokolenia wsi...*, s. 19—108.

za za niezbędny składnik swej pozycji zawodowej i obywatelsko-kulturalnej, zaś w pracy w rolnictwie chce i może osiągać takie dochody, które by mu zapewniały cywilizacyjno-kulturalny poziom bytowania maksymalnie zbliżony do miejskiego. Fetysz własności warsztatu rolnego i mit jego dużego obszaru w ogromnym stopniu wyparte już zostały w tym pokoleniu na rzecz kwalifikacji, wartości osobowych oraz zaufania do polityki socjalistycznego państwa, preferującego wartości płynące z rzetelnej pracy, a nie z własności lub jakiegokolwiek stanowego czy grupowego przywileju”⁹.

Hasło konkursu i odpowiednia do niego treść odezwy — „Moje pierwsze kroki w gospodarstwie” — określają charakter i dominantę problematyki tych prac. Zwykle nie są to pełne życiorysy, lecz wypowiedzi konkretnych ludzi z konkretnych środowisk na temat określonych problemów i momentów w ich życiu, a więc na temat rodziny, pracy na gospodarstwie rodziców, a następnie samodzielnej pracy, sukcesów i porażek w dotychczasowym życiu, które dana osoba uznała za największe, najbardziej znaczące dla jej dalszego losu społecznego.

Ogranicza to wartość badawczą wypowiedzi jako dokumentu naukowego, bowiem całościowa biografia ludzka, wraz z jej subiektywnymi deformacjami, które badacz musi brać pod uwagę i krytycznie analizować, daje socjologowi większe szanse poznania struktury całej osobowości ludzkiej i jej społecznych uwarunkowań. Takie całościowe biografie stanowią w ogromnej większości podstawę klasycznych w literaturze polskiej dokumentalno-naukowych edycji pamiętnikarskich, jakimi są np. przedwojenne *Pamiętniki chłopów*¹⁰ i *Młode pokolenie chłopów*¹¹ oraz wspomniane *Młode pokolenie wsi Polski Ludowej*.

Nie oznacza to, że wypowiedzi autobiograficzne, charakterystyczne dla tego konkursu, są pozbawione wartości naukowych. Uzupełniają one i realnie poszerzają wiedzę socjologa o aktualnych procesach społecznych, które umykają często jego uwadze, gdy stosuje inne metody badań, np. badania ankietowe, przy pomocy wywiadów, gdy prowadzi badania terenowe itp. Wypowiedzi te inspirują socjologa zarówno w toku stawiania przezeń pytań badawczych — a wiadomo, że celnie sformułowane pytanie, to już połowa sukcesu w badaniach naukowych, jak również w precyzyjniejszym, bardziej wielostronnym udzielaniu na nie odpowiedzi.

Ale nie koniec na tym. Dzięki temu, że są to wypowiedzi o własnym

⁹ D. Gałaj, *Świadectwo twórców historii*, „Tygodnik Kulturalny”, 1969, nr 5.

¹⁰ *Pamiętniki chłopów*, seria I i II, Warszawa 1936, IGS.

¹¹ J. Chałasiński, *Młode pokolenie chłopów*, t. 1—4, Warszawa 1938.

życiu konkretnej osoby, nakierowane przez hasło konkursu na określony problem czy okres w jej biografii, rzucają silny snop światła na te właśnie kwestie. Wielość i różnorodność tych oświeleń daje w sumie socjologowi niemałą wiedzę o ideale kulturowym współczesnej rodziny chłopskiej, jej pracy, dążeniu do zawodu rolnika, małżeństwa, sąsiedztwa, powiązań z państwem itp., skonfrontowanym z twardą rzeczywistością ekonomiczną i społeczną, oczywiście pod warunkiem krytycznej analizy tych materiałów przez socjologa i ich weryfikacji.

Jedną z metod krytycznej analizy szczegółowej takich materiałów może być analiza treści. Kierując się tym przekonaniem wyżej wspomniany zespół przystąpił do pracy, przyjmując taki sam tryb postępowania analitycznego, jaki zastosowano w wypadku analizy treści 150 pamiętników z konkursu ZMW, PAN i LSW w 1963 r., a więc podział na informacje, działy i hasła w działach. W wyniku wspólnych dyskusji i ustaleń wyodrębniono 12 działów uszeregowanych następująco:

- I. opis biograficzny rodziców i rodziny (8 haseł w ramach działu),
- II. drogi życia przed wyborem zawodu (10 haseł),
- III. motywy decyzji i moment wejścia do zawodu (8 haseł),
- IV. pierwsze kroki w zawodzie: problemy i trudności (13 haseł),
- V. pierwsze kroki w zawodzie: gospodarstwo a „świat” (13 haseł),
- VI. pierwsze kroki w zawodzie: nakłady i rezultaty (8 haseł),
- VII. miesiąc życia, opisy prac codziennych i sezonowych (11 haseł),
- VIII. Związek Młodzieży Wiejskiej (13 haseł),
- IX. społeczność wiejska i jej przemiany (14 haseł),
- X. wejście w rolnictwo uspołecznione (8 haseł),
- XI. plany, zamierzenia i wizje przyszłości (7 haseł),
- XII. inne — różne (5 haseł).

Jak wynika z powyższej struktury działów, osią treściową wypowiedzi autobiograficznych analizowanej zbiorowości jest moment i motywy decyzji wyboru zawodu rolnika, osiągnięcia i porażki w pierwszym etapie pracy na gospodarstwie oraz pomoc, obojętność bądź postawa otoczenia społecznego, utrudniająca wejście do zawodu. W ramach 12 działów wyodrębniono 128 haseł szczegółowych, segregując wedle tej struktury odpowiednio do treści ponad 6000 informacji szczegółowych. W rezultacie otrzymano obraz struktury treści 169 wypowiedzi autobiograficznych, liczących łącznie około 3000 stron maszynopisu.

We wspomnianej analizie z 1963 r. za element porządkowania struktury treści według zmniejszających się wielkości przyjęto umowny wskaźnik struktury, obliczony przez podzielenie przez 2 liczby uzyskanej

w wyniku dodania do siebie liczby stron i liczby informacji składających się na dane hasło w kartotece¹². Wywołało to krytykę i było istotnie zabiegiem mało precyzyjnym. Obecnie postanowiono obliczyć, ilu pamiętnikarzy spośród 169 pisało na temat zawarty w hasle i tę liczbę przyjąć jako element podstawowy, porządkujący całej struktury, a oprócz tego dodatkowo obliczyć, ile informacji oraz ile wierszy maszynopisu składa się na dane hasło (następny dział).

W założeniu autorów element ilości pamiętnikarzy poruszających dany temat jest decydujący o jego wadze, a więc priorytecie hasła i działu, których treść najbardziej absorbuje pamiętnikarzy; częstość powracania do nich w pamiętniku wskazuje tylko na natężenie tej wagi (ilość informacji), zaś obszerność opisu wskazuje dodatkowo na zaafekowanie, zafascynowanie, dolegliwość, natrętność danego problemu czy sprawy (liczba wierszy).

Referowanie struktury treści w poszczególnych działach przyjęto wedle układu logicznego i problemowego działów, a nie wedle struktury — od największej do najmniejszej liczby pamiętnikarzy piszących na dany temat, liczby informacji i wierszy, jak to było w analizie z 1963 roku. Utrzymano jednak tę zasadę w ramach działów, bo wtedy struktura treści działu jest bardziej czytelna, w związku z czym w nawiasie za hasłami podano drugą numerację haseł ułożonych w kartotece w porządku logicznym (patrz tabele 1—12).

MOTYWY I OKOLICZNOŚCI DECYZJI O WYBORZE ZAWODU

Na czym przede wszystkim zatrzymuje się pamięć i uwaga badanej zbiorowości pamiętnikarzy, gdy piszą oni o najbliższym rodzinnym środowisku swojego wychowania, życia i pracy? Na co głównie zwracają oni uwagę, snując refleksje o życiu i cechach swoich rodziców oraz bliższej i dalszej rodziny, krewnych, rodzeństwa? Odpowiedź na te kwestie przynosi tabela 1.

W powyższym zestawieniu zwraca uwagę przede wszystkim fakt najczęstszego występowania opisów awansu (karier) rodzeństwa bądź u nielicznych starszych uczestników ankiety — awansu dzieci, głównie poza wsią lub na wsi w zawodach nierolniczych. Opisy te występują w badanych biografiach częściej niż informacje o ojcu, jego roli w rodzinie i gospodarstwie oraz o życiu pamiętnikarza przed jego decyzją wyboru zawodu. Losy rodzeństwa nieprzypadkowo przykuwają uwagę piszących częściej niż postać i rola ojca jako tradycyjnej „głowy rodzi-

¹² *Nad pamiętnikami...*, s. 281—282.

Tabela 1. Opis biograficzny rodziców i rodziny (I)

Hasła	Pamiętnikarze (169 = 100%)		Informacje		Wiersze	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1. Rodzeństwo, jego kariery i kariery dzieci (4)	66	39,1	114	27,7	1477	28,3
2. Ojciec (2)	58	34,3	105	25,5	1165	22,3
3. Stan majątkowy rodziny w dzieciństwie (1)	42	24,9	58	14,1	727	13,9
4. Matka (3)	33	19,5	62	15,0	477	9,1
5. Dalsi i bliżsi krewni (6)	13	7,7	21	5,1	394	7,5
6. Opis dzieciństwa i lat szkoły podstawowej (8)	12	7,1	16	3,9	484	9,3
7. Ruchliwość społeczna rodziców (7)	11	6,5	27	6,5	365	7,0
8. Dziadkowie (5)	8	4,7	9	2,2	135	2,6
Razem	243	143,8	412	100,0	5224	100,0

ny” w patriarchalnym systemie kultury ludowej. Powodów tego stanu rzeczy jest wiele. Najistotniejszy z nich zasada się na tym, że zwykle przykład awansu starszego rodzeństwa poza wsią i w różnych zawodach bardzo silnie oddziaływał na autorów wypowiedzi w kierunku pobudzenia ich dążeń reformatorskich w stosunku do gospodarstwa oraz refleksji nad potrzebą profesjonalnego traktowania pracy w rolnictwie.

Różnica między częstotliwością zainteresowań „karierami rodzeństwa” a „rolą ojca” nie jest jednak w analizowanej zbiorowości tak wielka, by wysuwać tu wnioski o „zmięczeniu roli ojca” w procesach socjalizacji młodych rolników końca lat sześćdziesiątych na rzecz rodzinnych wychodźców do miast i w ogóle zawodów pozarolniczych, a więc procesów ruchliwości poziomej i pionowej młodzieży wiejskiej. Są to jednak czynniki równoległe silnie oddziałujące na świadomość, aspiracje i postawy tego pokolenia.

Jakościowa analiza informacji wykazuje, że awans rodzeństwa poza rolnictwem oddziałuje na młodych rolników głównie w kierunku zajmowania przez nich postaw reformatorskich, których istotę celnie oddaje następująca refleksja z pamiętnika młodego gospodarza z pow. Lublinieć: „Jestem młody, pracuję na roli, ale moje marzenia o życiu nie są inne niż marzenia pozostałej reszty generacji”. Rola ojców natomiast najczęściej (choć bynajmniej nie wyłącznie) przedstawiana jest jako mniej lub bardziej tradycyjny hamulec reformatorskich zapędów młodych, a więc krytycznie, co ten sam pamiętnikarz wyraża w słowach:

„Nie wiem, czy moje pokolenie nie ucieka od tej formy życia, jaką prowadzili dotychczas ich rodzice”.

Postać matki w tych autobiograficznych wstępach do opisu pierwszych kroków na gospodarstwie schodzi na dalszy plan. Z poprzednimi kwestiami wyżej omówionymi wiąże się silnie potrzeba charakterystyki stanu majątkowego rodziców w okresie dzieciństwa i wczesnej młodości piszących. Mizerny z reguły stan gospodarki był zwykle powodem migracji rodzeństwa do innych zawodów, a nierzadko także w opinii pamiętnikarzy rezultatem tradycjonalizmu i nieporadności ojca-gospodarza. Matek z reguły nie obwinia się w tych pracach za ekstensywne, niefachowe gospodarowanie, to sprawa ojca. Bliżsi i dalsi krewni, a także dziadkowie są już dla tej generacji rolników, opisujących swoje wejście do zawodu, na dalekim planie. Dawna rodowość chłopska odchodzi w przeszłość.

Już na podstawie powyższych spostrzeżeń można wysunąć wniosek, że nie są to przeciętni młodzi rolnicy polskiej wsi w 1968 r. Ich doświadczenia i postawy zdają się bowiem wybiegać ponad przeciętność. Rodzą się naturalne pytania, jakie były ich drogi życia przed wyborem zawodu, czy smakowali oni również „miejski chleb”? Określoną strukturę informacji na ten temat zawiera tabela 2.

W 130 pamiętnikach (na 169 analizowanych) znalazły się dokładne informacje na temat dróg życia autorów przed wyborem zawodu. Z tego niewiele więcej niż $\frac{1}{4}$ przebyła ten okres wyłącznie przy rodzicach na gospodarstwie, ponad 10% przeszło przez różnego rodzaju szkoły rolnicze, około 28% uczyło się i pracowało przez pewien czas w miastach, niektórzy w kilku różnych miejscach i zawodach, przeważnie niewykwalfikowanych (ci ostatni zostali oznaczeni w tabeli terminem „ludzi ruchliwych”). Mamy więc do czynienia ze zbiorowością młodych rolników o dość bogatych doświadczeniach przed wyborem pracy na gospodarstwie. W 7 wypadkach osoby urodzone i zwykle pracujące przedtem w mieście przeszły do rolnictwa, założyły czy otrzymały w spadku gospodarstwo rolne i na nim pracują (w tabeli oznaczono te wypadki skrótowym określeniem „droga czysto miejska”).

Trzeba jednak podkreślić na podstawie tabeli 2, że w analizowanej zbiorowości młodych rolników najczęstszą drogą życia przedzawodowego jest przyuczenie do zawodu przy rodzicach na gospodarstwie. Jeśli weźmiemy pod uwagę fakt, że niegdyś łącznie z drogą parobczańską ta tradycyjna rodzinna droga była niemal wyłącznym dojściem do wykonywania tradycyjnych zajęć rolniczych, musimy docenić skalę przemian zachodzących w tej dziedzinie w biografii społecznej rolników roku 1968. Obecnie bowiem w świetle powyższych danych obie te drogi stanowią tylko niewiele ponad $\frac{1}{3}$ ogółu dróg życiowych osób wchodzących

Tabela 2. Drogi życia przed wyborem zawodu (II)

Hasła	Pamiętnikarze (169 = 100%)		Informacje		Wiersze	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1. Tylko przy rodzicach w gospodarstwie (1)	43	25,4	55	31,1	698	21,3
2. Ze wsi do różnych szkół i praca w mieście (8)	19	11,2	23	13,0	552	16,8
3. Ze wsi do szkół rolniczych (7)	18	10,6	22	12,4	552	16,8
4. Ze wsi do pracy w mieście (6)	11	6,5	13	7,3	137	4,2
5. Droga „ludzi ruchliwych” (10)	10	5,9	24	13,6	505	15,4
6. W gospodarstwie rodziców i prace dorywcze we wsi (3)	9	5,3	11	6,2	192	5,8
7. Droga czysto miejska (9)	7	4,2	8	4,5	140	4,3
8. Parobczańska (2)	5	3,0	11	6,2	382	11,6
9. W gospodarstwie rodziców i posada we wsi (4)	5	3,0	6	3,4	59	1,8
10. Chłopi-robotnicy (5)	3	1,8	4	2,3	64	2,0
Razem	130	76,9	177	100,0	3281	100,0

w skład badanej zbiorowości, jakie przeżyli oni przed momentem wyboru zawodu.

W oparciu o dane cytowanej tabeli i analizę jakościową informacji, z zestawienia których ona powstała, możemy mówić o dwóch typach czy modelach biografii analizowanej zbiorowości: o biografiach społecznie statycznych i dynamicznych. Ma to swoje odbicie w poglądach i postawach pamiętnikarzy. Mamy tu jak gdyby dwa bieguny, dwa skrajnie różne typy biografii ze względu na czynnik ruchliwości społecznej autorów przed wyborem zawodu, co pozwala nawiązać tu do znanej analizy klasy chłopskiej i przyczyn jej tradycjonalizmu, prowadzonej w dawnych warunkach przez S. Czarnowskiego¹³, oraz do analizy dynamiki zmian kulturalnych i społecznych na wsi i w młodym pokoleniu chłopów, obecnie prowadzonej przez J. Chałasińskiego i innych autorów¹⁴.

¹³ S. Czarnowski, *Dzieła*, t. 2, Warszawa 1956, s. 168.

¹⁴ J. Chałasiński, *Kultura i naród*, Warszawa 1968, s. 526—546.

W wyniku badania analizowanej wyżej zbiorowości można stwierdzić, że biegun tradycjonalizmu chłopskiego reprezentują przede wszystkim ci, którzy pracowali tylko przy rodzicach w gospodarstwie. Reprezentują oni jeszcze pokaźny odłam wszystkich przedstawicieli tej generacji (43 pamiętnikarzy). Przeciwnym do bieguna tradycjonalizmu jest biegun ruchliwości społecznej i zderzeń kulturowych reprezentowany najostrzej przez podkategorię „ludzi ruchliwych” (10 pamiętnikarzy). Między tymi biegunami rozgrywa się cała sfera zderzeń procesu formowania się nowego modelu życia młodego członka klasy chłopskiej w latach sześćdziesiątych XX wieku w Polsce Ludowej.

Wokół bieguna tradycjonalizmu, odbiegając odeń w różnym stopniu, mamy do czynienia z kompleksem losów życiowych przedstawicieli omawianej generacji i kategorii klasowo-zawodowej, które charakteryzują się względną ruchliwością pionową. Należą do nich losy życiowe określone podkategoriami „droga parobczańska”, „droga chłopo-robotników”, „w gospodarstwie rodziców i prace dorywcze we wsi”, „w gospodarstwie rodziców i posada we wsi”. Ich wspólną istotną cechą jest pozostanie w środowisku w sensie miejsca zamieszkania i uczestnictwa w kulturze, przy częściowym wyjściu z gospodarstwa rodzinnego do innych układów, które są awansem w stosunku do sytuacji młodego człowieka pozostającego tylko przy rodzicach (chłopi-robotnicy, chłopci-urzędnicy, pracujący dorywczo na wsi), bądź w wyjątkowych wypadkach degradacja (najczęściej „droga parobczańska”). Zmiany te — zarówno awans, jak i degradacja — są najczęściej względne, mało rzucające się w oczy, o niewielkim rezonansie społecznym i efekcie materialnym.

Wokół bieguna ruchliwości społecznej i zderzeń kulturowych ogromadza się kompleks losów życiowych przedstawicieli omawianej generacji i kategorii klasowo-zawodowej, które można określić jako charakteryzujące się szczególnie intensywną ruchliwością, zwykle jednocześnie poziomą i pionową. Jest to zbiór osób najliczniejszy ilościowo, tworzący razem z biegunem ruchliwości społecznej i zderzeń kulturowych dominantę całości zbioru, wskazującą na kształtującą się obecnie tendencję rozwojową. Do tego zestawu intensywnej ruchliwości poziomej i pionowej należą następujące podkategorie dróg życiowych osób należących do analizowanej zbiorowości: „ze wsi do różnych szkół i praca w mieście”, „ze wsi do szkół rolniczych”, „ze wsi do pracy w mieście” oraz „droga czysto miejska”.

W badanej grupie pamiętnikarzy można na tym tle pełniej prześledzić okoliczności i motywy wyboru zawodu rolnika. Rodzaje tych motywów zawiera tabela 3. Jak wynika z niej oraz z analizy treści

Tabela 3. Motywy decyzji i moment wejścia do zawodu (III)

Hasła	Pamiętnikarze (169 = 100%)		Informacje		Wiersze	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1. Wybór z zamiłowania na wsi (4)	45	26,6	64	21,9	630	15,3
2. Proces: od niechęci do zamiłowania (8)	34	20,1	65	22,3	845	20,5
3. Utrzymanie ojcowizny i rodziny (6)	34	20,1	41	14,0	449	10,9
4. Wejście z konieczności (na wsi) (2)	28	16,6	36	12,4	394	9,6
5. Wybór z zamiłowania z miasta (5)	17	10,0	31	10,6	1124	27,3
6. Miłość i małżeństwo z osobą pracującą w rolnictwie (7)	16	9,5	19	6,5	257	6,3
7. Brak motywów — wchodzenie bierne (1)	14	8,3	17	5,8	178	4,3
8. Wejście z konieczności z miasta (3)	12	7,1	19	6,5	239	5,8
Razem	200	118,3	292	100,0	4116	100,0

biografii, w tej grupie rolników na czoło wysuwa się wybór zawodu z zamiłowania. Na drugim miejscu mamy znamiennej ewolucję od postawy niechęci do zawodu rolnika ku postawie zamiłowania i zadowolenia. Dopiero w trzeciej kolejności stwierdzono wchodzenie do zawodu rolnika pod wpływem konieczności życiowej — w sytuacji braku możliwości swobodnego wyboru zawodu.

Dużą rolę odgrywają jeszcze — kolejno — motywy utrzymania ojcowizny, nieopuszczenia na starość pozostających na gospodarstwie samotnych rodziców. Pewien odsetek stanowi jeszcze bierne wchodzenie do zawodu — prawie bezrefleksyjne, tradycyjne przejmowanie gospodarstwa po rodzicach. Pojawia się również i odgrywa pewną rolę motyw, który można nazwać romantycznym. Polega on mianowicie na pozostaniu w zawodzie rolnika i podjęciu pracy na gospodarstwie pod wpływem miłości do osoby uprawiającej ten zawód i wskutek małżeństwa z nią. Jak wiadomo — jest to jedyny chyba obecnie zawód (jeśli chodzi o pracę w towarowych, średnich gospodarstwach indywidualnych), w którym jest prawie niemożliwe, by współmałżonek uprawiał inny zawód.

W wyniku analizy treści i charakteru różnych motywów podjęcia pracy w zawodzie rolnika można wyróżnić wśród nich dwa podstawowe

typy motywów. Jeden z nich to motywy deterministyczno-tradycyjalne, charakteryzujące się przytłaczającą przewagą konieczności i psychicznych postaw bierności, przystosowania do obyczaju obejmowania gospodarki po ojcu. Konieczność jest zwykle przyjęta z rezygnacją (bez buntu). W strukturze analizy treści motywów reprezentuje takie wypadki przede wszystkim kategoria: „wejście do zawodu pod wpływem konieczności ze wsi”, zaś tradycjonalizm biernego wchodzenia — kategoria: „brak motywów — wchodzenie bierne”.

Przeciwstawny powyższemu biegun stanowią motywy, które określimy tu umownie jako świadomy wolny wybór pracy w zawodzie rolnika. Charakteryzują się one przytłaczającą przewagą elementów motywacji świadomego, dobrowolnego, racjonalnie lub emocjonalnie powziętego zamiaru wyboru tego właśnie zawodu; zamiar ten pretenduje do rangi motywu i staje się nim w kontekście biografii jednostki, przemian jej środowiska i czasu historycznego. Taki świadomy wolny wybór reprezentuje w strukturze analizy treści motywów przede wszystkim kategoria: „wybór z zamiłowania z miasta” oraz „motyw romantyczny”.

Wokół biegunowych motywów tradycjonalistyczno-deterministycznych, odbiegając od nich w różnym stopniu, skupia się kompleks motywów o częściowej sferze wolnego wyboru, zdominowanej jednak presjami warunków środowiska i tradycjonalizmu kulturowego, będącymi w kolizji z aspiracjami jednostki. Należy doń grupa motywów, skategoryzowanych w strukturze analizy treści jako „motyw utrzymania ojcowizny”, „pod wpływem konieczności z miasta” oraz „proces od niechęci do zamiłowania”. Ich wspólną cechą jest w momencie wyboru narzucenie go przez warunki obiektywne (konieczność utrzymania rodziców i ich ojcowizny, konieczność opuszczenia miasta np. ze względów zdrowotnych) oraz samodyscyplinę moralną czy intelektualną jednostki (miłość do rodziców jako wartość, własne zdrowie jako wartość). Przyjęte z konieczności zajęcie w toku jego praktykowania i głębszego poznawania niekiedy przekształca się w wybór zawodu dającego jednostce satysfakcję, odpowiadającego jej aspiracjom (proces od niechęci do zamiłowania).

Wokół biegunowych motywów oznaczonych terminem „świadomy wolny wybór”, odbiegając od nich w różnym stopniu, skupiają się motywy częściowej sfery determinizmu i tradycjonalizmu, zdominowanej świadomym wolnym wyborem pracy w zawodzie rolnika, zgodnie z aspiracjami jednostki. Należy tu typ motywów nazwany „wyborem zawodu rolnika z zamiłowania na wsi”. Sfera determinizmu i tradycjonalizmu w strukturze elementów składających się na ten rodzaj decyzji o podjęciu zawodu rolnika wiąże się zwykle z pozycją danej jednostki w rodzinie (mimo że rodzice nie są starzy, namawiają syna na pozozo-

stanie na gospodarstwie, ponieważ syn jest ostatnim dzieckiem, które zostało w domu; zbiega się to z jego zamiłowaniem do pracy w rolnictwie) lub z różnymi przypadkami życiowymi (np. ma zamiłowanie do innego zawodu, ale podjęcie takiej decyzji przyczyniłoby się do skazania ojcowizny na upadek ekonomiczny).

PIERWSZE KROKI W GOSPODARSTWIE

Wolny wybór zawodu rolnika jest związany z kształtowaniem się nowych cech osobowości młodego pokolenia wsi, a szczególnie z procesami autonomizacji osobowości. Motywy wyboru są często formą przejawiania się stopnia zaawansowania tych procesów w wypadku danych jednostek i zbiorowości.

Na te procesy zwracał uwagę J. Chałasiński we wstępie do 1 tomu *Młodego pokolenia wsi Polski Ludowej* zatytułowanego *Awans pokolenia*, a także inni autorzy wstępów do 4 i 5 tomu tego wydawnictwa. J. Chałasiński pisał m. in.: „Przekształcaniu się gospodarstwa rolnego, zgodnie z wymogami nowoczesnej cywilizacji, występującemu w pamiętnikach, towarzyszy ten sam generalny proces autonomizacji osoby, który cechuje usamodzielnienie się w zawodach pozarolniczych i przez emigrację ze wsi. Dążenie do autonomizacji własnej osoby zawiera się w ambicji rolnika, aby być człowiekiem oświeconym, kulturalnym, na poziomie nowoczesnej epoki. Ono zawiera się również w tym, że pragnie się przekształcić rolnictwo w umiejętność zawodową, którą rozumnie kieruje się i udoskonala w myśl nowoczesnej wiedzy rolniczej. Rolnik chce być autonomiczną istotą ludzką nie popychaną z zewnątrz jak za dawnych czasów, ale działającą samodzielnie według swojego rozeznania rzeczy i według swojego przekonania”¹⁵.

W różnym stopniu procesy te są zaawansowane w wypadku autorów wypowiedzi „Moje pierwsze kroki w gospodarstwie” i różny znajdują wyraz w motywach decyzji o podjęciu pracy w zawodzie rolnika. Upraszczając sytuację można by stwierdzić, że motywacja deterministyczno-tradycyjalna pozostania na gospodarstwie łączy się ze słabym zaawansowaniem procesów autonomizacji osobowości w zbiorowości młodych rolników, motywacja zaś określona jako świadomy wolny wybór oznacza wysokie zaawansowanie tych procesów. Bierne wchodzenie do zawodu jest więc zwykle połączone z brakiem dążenia do przekształcania rolnictwa w umiejętność zawodową i z brakiem „samodzielnego działania według swojego rozeznania rzeczy i swojego przekonania”, zaś

¹⁵ J. Chałasiński, wstęp do tomu *Awans pokolenia*, s. 13.

wybór z zamiłowania z miasta łączy się zwykle z pędem do uprawiania rolnictwa jako zawodu i jako zajęcia zapewniającego stosunkowo samodzielne działanie i współmierność efektów pracy do rozeznania, umiejętności, nakładu pracy.

W czym przejawia się autonomizacja osobowości młodego rolnika w r. 1968 występującego przede wszystkim w roli producenta i obywatela? Te role bowiem są głównie opisywane w analizowanych wypowiedziach autobiograficznych. Przejawia się ten proces między innymi w samodzielnym pokonywaniu różnorodnych problemów i trudności startu w tym zawodzie, które są daleko większe i bardziej skomplikowane niż w jakimkolwiek innym zawodzie. Świadczą o tym wymownie dane zawarte w tabeli 4.

Charakterystyczne jest to, że prawie 70% pamiętnikarzy rzeczowo opisuje ekonomiczny, organizacyjny i techniczny stan gospodarstwa, które objęli lub które mają zamiar objąć po rodzicach. Zważywszy fakt, że wśród analizowanych pamiętnikarzy jest kilkudziesięciu zawodowych agronomów czy zootechników, którzy opisują swoje pierwsze kroki w zawodzie (warunki konkursu dopuszczały służbę rolną do głosu), można powiedzieć, że prawie każdy z uczestników konkursu po gospodarstwu, profesjonalnie podszedł do samego zadania spisania relacji o swoich pierwszych krokach w rolnictwie. Stan gospodarki decyduje bowiem o warunkach startu zawodowego w rolnictwie, o skali trudności i wachlarzu innowacji koniecznych do wprowadzenia.

Ich start zawodowy w gospodarstwie jest konfliktowy. Ponad 28% spośród badanych młodych rolników musiało w momencie startu zawodowego uporać się najczęściej z konfliktami z rodzicami własnymi lub z teściami, nieliczni natrafiali na opozycję i utrudnienia ze strony współmałżonka, niektórzy dodatkowo popadali w zatarg z racji spłat rodzinnych, a niektórzy przeżyli konflikty tylko na tle spłat rodzinnych (16,6%). Można tu przyjąć, biorąc pod uwagę wszystkie rodzaje konfliktowych sytuacji, że w takich warunkach wchodziło do zawodu ponad 1/3 badanych. Start w warunkach mniej lub bardziej harmonijnej współpracy z rodzicami przeżywało niecałe 25% badanej zbiorowości. Społeczno-rodzinne problemy i trudności startu zawodowego w rolnictwie indywidualnym są w świetle tych analiz stosunkowo częstym zjawiskiem. Stosunkowo wysoka w tabeli 4 liczba informacji, a szczególnie liczba wierszy poświęconych opisom konfliktów z rodzicami, teściami czy współmałżonkiem wskazuje, że ten aspekt wejścia do zawodu rolnika najsilniej boli i denerwuje respondentów.

Najbardziej jednak dają się we znaki młodym rolnikom różne trudności obiektywne, związane ze stanem ekonomicznym gospodarstwa. Świadczy o tym stosunkowo wysoki odsetek opisów wypadków loso-

Tabela 4. Pierwsze kroki w zawodzie. Problemy i trudności (IV)

Hasła	Pamiętnikarze (169 = 100%)		Informacje		Wiersze	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1. Stan gospodarstwa (1)	118	69,8	204	25,5	2681	24,7
2. Start w warunkach konfliktu z rodzicami, teściami, żoną, mężem (7)	48	28,4	119	14,9	2497	23,0
3. Start w warunkach współpracy z rodzicami (6)	41	24,3	63	7,9	1062	9,8
4. Wypadki losowe w gospodarstwie (8)	40	23,7	74	9,3	798	7,4
5. Obciążenie gospodarstwa z tytułu chorób, leczenia, kształcenia dzieci itp. (4)	37	21,8	59	7,4	873	8,1
6. Start w warunkach faktycznego kierownika gospodarstwa (5)	35	20,7	60	7,5	647	6,0
7. Wychowanie dzieci (11)	30	17,8	54	6,8	497	4,6
8. Ożenek (10)	29	17,2	38	4,7	371	3,4
9. Spłaty rodzinne i konflikty na tym tle (3)	28	16,6	38	4,7	607	5,6
10. Obciążenie gospodarstwa zobowiązaniami wobec państwa (2)	26	15,3	44	5,5	367	3,4
11. Wojsko (13)	23	13,6	33	4,1	284	2,6
12. Niepowodzenia wynikające z eksperymentów, innowacji (9)	9	5,3	12	1,5	128	1,2
13. Brak własnych pieniędzy (funduszy) (12)	2	1,2	2	0,2	25	0,2
Razem	466	275,7	800	100,0	10837	100,0

wych w gospodarstwie i rodzinie, które miały miejsce w okresie startu. Warunkowały one nierzadko pozostanie pamiętnikarza na wsi lub powrót z miasta do pracy na roli (blisko 24% badanej zbiorowości). Dowodzą tego również analizy obciążeń gospodarstwa z tytułu chorób, leczenia, kształcenia dzieci w rodzinie itp. (blisko 22%), obciążeń gospodarstwa zobowiązaniami wobec państwa (ponad 15%) itd. Problemem jest ożenek, a następnie wychowywanie dzieci w sytuacji natłoku zajęć gospodarskich, a także konieczność odbycia służby wojskowej. Niewielki tylko procent (5,3) opisuje trudności wynikające z niepowodzeń wynikających

z eksperymentów i innowacji, choć znacznie większy odsetek takie innowacje i eksperymenty podejmuje.

Ta sfera działalności młodych rolników należy bowiem do ich nowych cech osobowych. Jest ona bardziej zależna od nich samych, od ich przygotowania do przeprowadzenia innowacji, niż od rzeczywistości zastanej czy stereotypów ugruntowanych w obyczajach otoczenia społecznego. W innowacjach i eksperymentach wprowadzanych w starą strukturę ekonomiczną chłopskiego gospodarstwa realizuje się silnie ich dążenie do autonomizacji i indywidualizacji osobowej, które łączy się ściśle z dążeniem do współdziałania gospodarczego z instytucjami i organizacjami państwowymi, spółdzielczymi i samorządowymi.

Analizując swego czasu aktywność społeczno-gospodarczą chłopów wsi Bocheń, prof. Dyzma Gałaj pisał o znamiennej cesze mentalności chłopskiej, która wyraża się w widzeniu wszystkiego w kategoriach „moje gospodarstwo i reszta świata”¹⁶. Badana zbiorowość młodych rolników w poważnej mierze wyzbyła się już tego tradycyjnego punktu widzenia. Świadczą o tym dane tabeli 5.

Od razu rzuca się w oczy wysoki stopień oddziaływania na badaną grupę rolników prasy, radia, telewizji i książki, ważna rola związków gospodarstwa z wszelkiego typu wykonawcami prac uprawowych i transportowych, a szczególnie z kółkami rolniczymi, rola kredytu, pożyczek i oszczędności w gospodarowaniu, a także rola mniej lub bardziej systematycznego kształcenia zawodowego, a więc rola w unowocześnianiu gospodarstwa zaocznego kształcenia rolniczego i kontaktów z placówkami naukowo-rolniczymi oraz odczytów, kursów, szkolenia rolniczego i oddziaływania dobrego przykładu przodujących gospodarstw.

Można nawet mówić o silnej presji na badanych pamiętnikarzy modelu rolnictwa unaukowanego, prowadzonego metodami racjonalnymi, maksymalnie efektywnego ekonomicznie; presji płynących z różnych stron spoza gospodarstwa i wsi. Na pierwszy plan wybija się tu książka, prasa, radio i telewizja, a więc te elementy nowych oddziaływań, które podkreślano już wielokrotnie w analizach pamiętników młodzieży wiejskiej z wielkiego konkursu ZMW, PAN i LSW z 1962 r.

Można by tu na poparcie tej tezy zaprezentować całe bogactwo różnych wypowiedzi. Oto trzy bardzo charakterystyczne fragmenty: „Ja czytając gazety «Gromadę» i «Plon», dochodziłem do wniosku, jak nasza ziemia jest zaniedbana, jak niskie wydaje plony, co trzeba robić, żeby polepszyć, lepiej ziemię wykorzystać” (pam. nr 676); „Aby osiągnąć wysoki plon, to nie wystarczy zasiać, trzeba wydać parę złotych na książki, wysłuchać audycji rolniczych, prenumerować pisma rolnicze.

¹⁶ D. Gałaj, *Aktywność społeczno-gospodarcza chłopów*, Warszawa 1961.

Bo jeden plon rodzi się w dwóch miejscach — najpierw w głowie, a później w polu” (pam. nr 1105); „Nie poprzestaję na skromnej swojej kwalifikacji i przystępuję do samokształcenia się domowego, poprzez czytanie książek rolniczych, prasy rolniczej, ażeby uzyskać jak największą wiedzę w swoim zawodzie” (pam. nr 917).

Pominąwszy nieraz nazbyt rozwlekłe, szczegółowe opisy zmian dokonanych w gospodarstwie i dążąc do syntezy, można nakreślić model poczynań nowatorskich, składający się z następujących kolejno operacji. Po okresie „nasiąkania” wiedzą rolniczą, zrozumienia m. in. zasad działania „makroelementów nawozów pomocniczych”, zaczyna się okres prób na poletkach konkursowych, doświadczalnych i demonstracyjnych, aby

Tabela 5. Pierwsze kroki w zawodzie. Gospodarstwo a „świat” (V)

Hasła	Pamiętnikarze (169 = 100%)		Informacje		Wiersze	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1. Rola prasy, radia, TV, książki fachowej w unowocześnianiu gospodarstwa (1)	72	42,6	123	14,2	1379	12,5
2. Związki gospodarstwa z wykonawcami prac uprawowych i transportowych (KR) (7)	62	36,7	120	13,9	1145	10,3
3. Rola kredytu, pożyczek i oszczędności w gospodarstwie (10)	42	24,8	60	6,9	680	6,1
4. Rola kształcenia się zaocznego w TR i WSR w unowocześnianiu gospodarstwa, kontakty z nauką (5)	41	24,2	85	9,8	1493	13,5
5. Rola odczytów, kursów, szkolenia rolniczego, dobrego przykładu (2)	41	24,3	56	6,5	608	5,5
6. Związki gospodarstwa z kontrahentami w zakresie zaopatrzenia i zbytu (GS) (8)	39	23,1	74	8,5	859	7,8
7. Kontakty z administracją, sądownictwem i milicją (11)	38	22,5	72	8,3	1632	14,7
8. Rola służby rolnej w unowocześnianiu gospodarstwa i rolnictwa (6)	36	21,3	41	4,7	334	3,0

Hasła	Pamiętnikarze (169 = 100%)		Informacje		Wiersze	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
9. Pierwsze kroki o organizacjach samorządowych, gospodarczych i spółdzielczych (13)	32	18,9	60	6,9	815	7,4
10. Rola SPR w unowocześnianiu gospodarstwa i rolnictwa (3)	30	17,8	55	6,4	658	5,9
11. Związki gospodarstwa z instytucjami kontraktującymi	30	17,8	43	5,0	441	4,0
12. Rola PR w unowocześnianiu rolnictwa i gospodarstwa (4)	20	11,8	51	5,9	564	5,1
13. Pierwsze kroki w partiach politycznych i organizacjach społecznych (bez ZMW) (12)	19	11,2	26	3,0	459	4,2
Razem	502	297,0	866	100,0	11067	100,0

błędy nie zaciążyły w produkcji polowej na dużą skalę. Te niewielkie obszary ziemi są terenem nader wnikliwej obserwacji, której wyniki są notowane w formie zapisków, spostrzeżeń i uwag, szczególnie intrygujących, gdy przewidziany tok zdarzeń odbiega od naukowo obliczonej normy.

Analiza zebranych materiałów skłania do wyodrębnienia trzech modeli postępowania.

1. Sam na sam z przyrodą, czyli podejmowanie prób i eksperymentów bez oglądania się na czyjąkolwiek pomoc, na własną odpowiedzialność, nieraz w skrytości, w obawie przed klęską, która ujawniona publicznie mogłaby obniżyć prestiż i autorytet w gromadzie.

2. Zaangażowanie do pomocy eksperta, wykwalifikowanego agronoma, zootechnika, weterynarza, który w toku przeprowadzania eksperymentów służy radą, pomocą, uchylając ryzyko porażki.

3. Eksperymenty zespołowe kontrolowane i nagradzane, dokonywane przede wszystkim w zespołach przysposobienia rolniczego. Uczestnicy tych zespołów łączą przyjemne z pożytecznym. Eliminacja samotnych wypraw w nieznanne tereny przyrodoznawstwa i biologii stosowanej, jaką jest rolnictwo, na rzecz poczynań kolektywnych zespołu, dokonującego zmian, wzmacnia poczucie bezpieczeństwa, tym bardziej że ten

model działania, kontrolowany przez fachowe siły, jest nagradzany — oborywaczkami, loszkami, cielieczkami, wycieczkami itp.

Opisy warsztatu badawczego, sposobów zdobywania i wykorzystywania wiedzy, przeprowadzonych eksperymentów i zaangażowania w ich przebieg sił duchowych nasuwają następujące pytania: czy, w jakim stopniu i w jakim zakresie praktyki te, dokonywane w obrębie gospodarstwa, kształtują również postawy, wartości, osobowość społeczną zbiorowości je uprawiających? Inaczej mówiąc, w jakim stopniu zmiany, wprowadzane w otoczeniu zewnętrznym, zahaczają o przemiany psychiki samego reformatora, eksperymentatora i nowatora?

Doświadczenie, przeprowadzane na polu i w zagrodzie, jest nie tylko próbą poznania ukrytych i tajemniczych związków przyrody dla celów praktycznych, ale jednocześnie sprawdzianem wnikliwości sądu, realizmu wyobraźni, odwagi i siły charakteru. W toku przekładania zdobytej wiedzy na instrumenty działań ulegają zmianie umiejętności i zdolności umysłowe, kształtują się nowe postawy i wartości. Są to przede wszystkim: odczucie i przekonanie o niewielkim zasobie wiedzy jak też pęd do zdobywania coraz to wyższego wykształcenia. Píše uczeń SPR: „Lekcje prowadzone przez inżynierów rolników i techników, wycieczki do technikum rolniczego pokazały, i to nie tylko mnie, że rolnictwo nie zamyka się w kręgu ojcowskiej gospodarki, ale że możliwe są także duże, zmechanizowane gospodarstwa, specjalizujące się w obranej dziedzinie, przystosowanej do warunków przyrodniczych i ekonomicznych” (pam. nr 1251).

Mamy tu już nierzadko do czynienia z nowym typem rolnika w dużej mierze oświeconego, z czymś w rodzaju chłop-inteligenta¹⁷, któremu nieobca jest samodzielna zawodowa aktywność zasługująca na miano intelektualnej. Jaki jest tryb postępowania tych rolników w toku realizacji zamysłu unowocześnienia gospodarstwa? Od czego oni zaczynają, na co zwracają głównie uwagę, jak prowadzą zamierzone dzieło innowacji i jakie osiągają rezultaty? Wgląd w te kwestie dają częściowo zestawienia tabeli 6. Z treści jej można wnioskować, że badani rolnicy koncentrują swoją uwagę na samym procesie unowocześniania gospodarstwa rolnego, dokładnie analizując rodzaj przeszkód, na które napotykać na drodze do celu (píše o tym obszernie, na co wskazuje duża ilość wierszy poświęconych tym kwestiom, ponad 45⁰% pamiętnikarzy). Następnie z gospodarską skrupulatnością, chociaż zwięźlej, opisują oni efekty produkcyjne pierwszego etapu gospodarowania (blisko 41⁰% pamiętnikarzy). Kolejne opisy kłopotów i osiągnięć związanych z przebiegiem prac budowlanych i remontowych (ponad 38⁰% piszących) wska-

¹⁷ Chałasiński, *Kultura i naród*, s. 435—441.

Tabela 6. Pierwsze kroki w zawodzie. Nakłady i rezultaty (VI)

Hasła	Pamiętnikarze (169 = 100%)		Informacje		Wiersze	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1. Opisy unowocześnienia gospodarstwa rolnego i przeszkód (4)	77	45,6	166	24,6	2549	33,8
2. Rezultaty produkcyjne pierwszego okresu gospodarowania (6)	69	40,8	145	21,5	1566	20,7
3. Budownictwo, remonty (2)	65	38,5	134	19,9	1545	20,5
4. Dofinansowywanie gospodarstwa pracą poza gospodarstwem (1)	34	20,1	63	9,3	571	7,6
5. Nakłady na środki produkcji (maszyny, urządzenia, ziemia) (3)	34	20,1	51	7,6	376	5,0
6. Konsumpcyjne rezultaty pierwszego okresu gospodarowania (7)	32	18,9	49	7,2	306	4,0
7. Opinie wsi o inwestowaniu w gospodarstwie i o jego stanie (5)	28	16,6	34	5,0	325	4,3
8. Rezultaty w zakresie pozycji społecznej i prestiżu społeczno-zawodowego (8)	28	16,6	33	4,9	312	4,1
Razem	367	217,2	675	100,0	7550	100,0

zują na to, że ta grupa rolników rozpoczyna reformy w gospodarstwie od nakładów inwestycyjnych na urządzenia trwałe, a więc na budynki produkcyjne i mieszkalne, a także (świadczy o tym pkt 5 tabeli 6) na środki produkcji, a więc maszyny, urządzenia i ziemię (ponad 20% piszących). Aby zdobyć środki na te cele, obok wspomnianych już form korzystania z kredytów, pożyczek i zabiegów oszczędnościowych, wielu podejmuje dodatkowe prace, szczególnie sezonowo, poza gospodarstwem (pisze o tym ponad 20% zbiorowości).

Nie są to jednak zainteresowania jednostronnie produkcyjno-inwestycyjne i nie są one zwykle skierowane docelowo na bogacenie się dla samego bogactwa, zamożności materialnej. Mentalność tych rolników odbiega zasadniczo od mentalności drobnego dorobkiewicza — nowoczesnego Harpagona. Świadczą o tym rubryki tabeli 6, bogate również w opisy, które wskazują na zainteresowanie badanych rolników nie

tylko konsumpcyjnymi rezultatami lepszego gospodarowania, lecz także efektami tegoż w sferze pozycji społecznej i prestiżu społeczno-zawodowego w środowisku, a także ich wyczulenie na opinię wsi na temat poczynionych inwestycji w gospodarstwie oraz na temat ogólnego stanu ekonomicznego ich gospodarstwa. Są to bowiem ludzie ambitni, o swoistym poczuciu honoru zawodowego, co jest bardzo charakterystyczne dla procesów autonomizacji ich osobowości. Nie ilość ziemi i wartość własnego majątku trwałego jest przedmiotem ich dumy, lecz rezultaty pracy racjonalnie i ekonomicznie zaplanowanej oraz zrealizowanej.

Ich życie nie owija się już bowiem jak bluszcz wokół codziennej krzątaniny, jak to było w tradycyjnej kulturze chłopskiej. Praca jest przez nich w miarę możliwości planowana i normowana w czasie tak, by w ich życiu znalazło się dość miejsca na samokształcenie, kontakty sąsiedzkie i ogólnowiejskie, na pracę społeczną itp. Dowodzi tego tabela 7, która powstała w wyniku analizy opisów szczególnego rodzaju, przewidzianych w warunkach konkursu, a mianowicie dokładnych notatek z jednego miesiąca pracy i życia, dokonywanych zwykle dzień po dniu w okresie trwania konkursu.

Tabela 7. Miesiąc życia. Opisy prac codziennych i sezonowych (VII)

Hasła	Pamiętnikarze (169 = 100%)		Informacje		Wiersze	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1. Czas wolny i jego wykorzystanie (5)	73	43,2	190	32,1	1745	28,8
2. Stosunki i kontakty sąsiedzkie w procesie pracy (8)	40	23,7	71	12,0	591	9,7
3. Czyny społeczne (10)	31	18,3	48	8,1	750	12,4
4. Praca w polu (1)	30	17,8	91	15,5	813	13,4
5. Prace szczególnie ciężkie (4)	25	14,8	34	5,7	281	4,6
6. Prace i zajęcia w gospodarstwie domowym (3)	25	14,8	54	9,1	483	8,0
7. Prace hodowlane (2)	21	12,4	54	9,1	520	8,6
8. Planowanie pracy i jego efektywność (6)	18	10,7	22	3,7	546	9,0
9. Rozłożenie wszelkiego typu pracy i zajęć w rodzinie (7)	9	5,3	15	2,5	162	2,7
10. Wypadki przy pracy (9)	7	4,1	8	1,4	87	1,4
11. Wojsko (11)	3	1,8	5	0,8	85	1,4
Razem	282	166,9	592	100,0	6063	100,0

Czas wolny i jego wykorzystanie jest dla badanych młodych rolników-innowatorów podstawowym problemem absorbującym ich uwagę, gdy przyszło im spisywać dzień po dniu przebieg całomiesięcznych zajęć. Na drugim miejscu plasuje się kwestia stosunków i kontaktów sąsiedzkich i ogólnowiejskich, na trzecim zaś, co jest bardzo charakterystyczne, czyny społeczne, rozumiane tu dość szeroko jako działalność respondenta związana z efektywną pracą społeczną o charakterze ogólnowiejskim, poza zebraniem, szkoleniami, pracą organizacyjną w partiach i organizacjach itp., o czym będzie jeszcze mowa osobno.

Oczywiście rolnicza praca produkcyjna jest godnie reprezentowana w opisach również ilościowo. Jeśli zsumować jej różne typy (praca w polu, prace szczególnie ciężkie, prace i zajęcia w gospodarstwie domowym, prace hodowlane), dominuje ona nawet ilościowo w opisach. Jest to naturalna konsekwencja samego charakteru zawodu respondentów. Rzecz w tym, że czas wolny, uczestnictwo w kulturze i w życiu społecznym nie jest tu już marginesem codziennej harówki, lecz czymś istotnym, nieodzownym dla dopełnienia osobowości respondentów. Wyraźnie widać na tym przykładzie, że u większości tych młodych rolników nastąpiła już w zasadzie ewolucja: od tradycyjnej postawy wobec dóbr kultury jako odświętnego marginesu codziennej egzystencji do postawy wobec nich jako do dóbr pierwszej potrzeby. Innowatorzy naszego rolnictwa, choć zapracowani i borykający się z wieloma kłopotami, jawią się nam w świetle tych analiz jako ludzie na co dzień uczestniczący w kulturze w wyniku wyraźnej tego rodzaju wewnętrznej potrzeby.

Co więcej, w strukturze opisu codziennej pracy młodego polskiego rolnika pojawia się jako wyraźnie wyodrębniony nowy rodzaj pracy umysłowej, polegającej na planowaniu pracy i refleksji nad jego efektywnością (pisze na ten temat blisko 11% zbiorowości) oraz analizie rozłożenia — głównie pod względem równomierności obciążenia w stosunku do możliwości oraz przydatności do danej pracy poszczególnych pracujących członków rodziny — wszelkiego typu prac i zajęć. A planowanie pracy i rozkład zajęć załogi w gospodarstwie w skali dnia, tygodnia, sezonu i stałe korygowanie tegoż w toku realizacji owego „planu produkcyjnego” w gospodarstwie rolnym to już mała rewolucja w tradycyjnym systemie chłopskiego gospodarstwa rodzinnego.

OTOCZENIE SPOŁECZNE A START W ZAWODZIE ROLNIKA

Wybór zawodu jest obecnie aktem o najwyższej doniosłości dla losu jednostki w społeczeństwie budującym socjalizm. Określa on w poważnej mierze nie tylko miejsce jednostki w społeczeństwie, lecz również

jej dążenia, aspiracje i postawy życiowe. Razem bowiem z likwidacją ostrych przedziałów klasowych i barier środowiskowych zawód stał się ważnym elementem nie tylko pracowniczego, lecz także kulturowego samookreślenia się osoby w społecznym układzie, hierarchii prestiżu i interesów.

Rozpatrując powyższy temat z tego punktu widzenia zauważymy, że ma on swoje głębokie implikacje społeczno-kulturowe. Uwarunkowania motywów wyboru zawodu rolnika sięgają bowiem głęboko w przeszłość klasy chłopskiej jako formacji historycznej, są wynikiem aktualnej polityki rolnej i sytuacji na rynku pracy oraz łączą się z przyszłościowymi aspiracjami i dążeniami młodzieży wiejskiej. Mają więc również określony aspekt ideologiczno-światopoglądowy. Coraz częściej też w naszym społeczeństwie ten punkt widzenia trzeba przyjmować, zwłaszcza w odniesieniu do problemów młodzieży, by dostrzec rzeczywiste przeobrażenia postaw i świadomości zachodzące w toku dokonywania tak, zdawałoby się, prozaicznego kroku życiowego, jakim jest wybór zawodu, a więc zwykle wybór rodzaju pracy na całe życie.

Zawodowe podejście do rolnictwa rentuje społecznie. W tej sytuacji posiadanie zawodu stało się atrakcyjne, jest przedmiotem dążeń i aspiracji młodych ludzi, w tym również rolników. Tradycyjna chłopska praca na roli bez minimum wykształcenia nie jest uważana za zawód. Wzór dobrze pracującego fachowca w tej czy innej formie jest w zasadzie przedmiotem dążeń podstawowej części młodzieży rolniczej i starszych rolników. Inna sprawa — czy zawsze istnieją warunki do pełnej realizacji tego wzoru. Dążenie to często wiąże się z poczuciem obywatelskiej godności i przydatności dla społeczeństwa. Dlatego też można je chyba określić jako dążenie do dopełnienia roli obywatela poprzez rolę zawodowego pracownika rolnictwa. Najsilniejsze dążenie w tym kierunku obserwujemy w wypadku młodych rolników z wyboru — wychowanych już całkowicie w Polsce Ludowej.

Młody gospodarz i działacz ZMW z pow. Lubliniec ukazuje może najszerszej proces startu zawodowego na wsi współczesnego rolnika z wyboru, który jest jednocześnie startem do dojrzałości społeczno-obywatelskiej. Czytamy w jego pracy: „Pierwsze samodzielne decyzje hartują organizm i czynią z niego aparat uparty, przeciwstawiający się przeciwnościom losu. Wtedy znika lekkomyślność, a górę bierze poczucie wielkiej odpowiedzialności za pracę, którą podejmuje się realizować. Nie wyobrażałem sobie, że przyjdzie mi się przejmować pracą w tym stopniu, co obecnie”.

Jeden z nich, młody rolnik z pow. Bełchatów, przez lata całe musi znosić ostre sprzeciwy i awantury ze strony rodziców bez wykształcenia, a także krzywdy ze strony siostr i braci, którzy migrowali do miast i tam

pracują, ale ze spadku nie zrezygnowali. Osiąga on sukces, gdy udaje mu się dźwignąć gospodarkę na odpowiedni poziom ekonomiczny. Postuluje on, w oparciu o własne doświadczenia, wydanie ustawy w sprawie rent dla starych, niedołączonych rodziców, którzy niekiedy nie z własnej winy stają się zaporą na drodze do unowocześnienia rolnictwa.

Na tle tych szerszych zjawisk i procesów problemy motywacji wyboru zawodu rolnika, podjęcia decyzji o pozostaniu w tym zawodzie wydają się szczególnie ważne społecznie i znamienne dla przeobrażeń socjopsychologicznych dokonujących się w środowisku młodych rolników, szczególnie jeśli weźmiemy pod uwagę fakt, że od tych wyborów, ich motywacji i w konsekwencji całych kompleksów dążeń i zainteresowań młodych rolników zależą w poważnej mierze nie tylko ich postawy zawodowe, lecz także społeczno-kulturalne i polityczne postawy wobec przyszłości wsi, rolnictwa i kraju.

Przypomnijmy tu, że analizowana zbiorowość rolników odznacza się wysokim odsetkiem zorganizowanych w ZMW i w innych organizacjach społecznych. Nic też dziwnego, że kwestia aktywności kół ZMW i różnych rezultatów ich pracy leży im na sercu. Piszą oni na ten temat sporo, co dokładnie prezentuje struktura haseł tabeli 8.

Nie wdając się w szczegółowe analizy, można tu stwierdzić ogólnie, że ZMW wywarł duży wpływ na postawy i poglądy badanych młodych rolników, jeśli tej właśnie organizacji poświęcają oni tyle uwagi w swoich wypowiedziach autobiograficznych. Piszący te słowa biorą jednocześnie pod uwagę poprawkę co do częstotliwości opisów na temat kół ZMW ze względu na fakt, że konkurs był ogłoszony przez pismo ZMW „Zarzewie”, co mogło być dodatkowym bodźcem do wyróżnienia tej organizacji. Zarazem zauważyć trzeba, że ten nikły odsetek opisów zawartych w pamiętnikach, dotyczących pomocy ZMW, świadczonej młodym rolnikom w ich pierwszych krokach na gospodarstwie (6,5%), wskazuje na ogólnospołeczne i ogólnokulturowe traktowanie funkcji związku młodzieży w ich życiu. Nie są oni w tej dziedzinie zdani tylko na ZMW, lecz wiążą się z całym szeregiem instytucji i organizacji o bardziej wyspecjalizowanych funkcjach gospodarczo-organizatorskich i samorządowo-rolniczych. Nie przesłania im to jednak istotnej roli ZMW w ich biografii jako rolników.

Nasuwa się tutaj refleksja o charakterze ogólniejszym, pewna hipoteza badawcza. Dla młodych rolników koła ZMW były jak gdyby dobrym przedszkolem do samodzielnego nawiązywania po objęciu gospodarstwa szerokich kontaktów z innymi, niezbędnymi dla ich zawodowego funkcjonowania jako innowatorów instytucjami i organizacjami społeczeństwa dorosłych. W kołach ukształtowali oni swoją reformatorską postawę, pewną znajomość praw i obowiązków obywatela, pewną

Tabela 8. Związek Młodzieży Wiejskiej (VIII)

Hasła	Pamiętnikarze (169 = 100%)		Informacje		Wiersze	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1. Ogólne opinie o różnych stopniach aktywności kół (2)	52	30,8	61	15,7	877	19,0
2. Praca kulturalno-oświatowa, turystyczno-sportowa i kursy (10)	30	17,8	66	17,0	842	18,3
3. Udział w imprezach rolniczo-oświatowych lokalnych i pozalokalnych (7)	21	12,4	41	10,6	498	10,8
4. Działacze ZMW i ich awans społeczno-polityczny (4)	21	12,4	38	9,8	449	9,7
5. Przystosowanie Rolnicze ZMW (8)	18	10,7	38	9,8	428	9,3
6. Opisy kontaktów kół ZMW ze środowiskiem, instytucjami i organizacjami (5)	16	9,4	29	7,5	313	6,8
7. Kontakty z przedstawicielami instancji ZMW i innych organizacji (11)	14	8,3	21	5,4	138	3,0
8. Powstawanie i powiększanie się kół ZMW (3)	14	8,3	16	4,1	164	3,6
9. Inicjatywy czynów społecznych, realizacja i efekty (9)	12	7,1	21	5,4	225	4,9
10. Pierwsze kroki w organizacji ZMW (12)	12	7,1	17	4,4	177	3,8
11. Pomoc ZMW i zainteresowanie w pierwszych krokach (zespoły młodych rolników, kształcenie korespondencyjne itp.) (6)	11	6,5	13	3,3	113	2,4
12. Praca ideowo-wychowawcza, polityczna, postawy w ZMW (13)	10	5,9	17	4,4	254	5,5
13. Opinie starszych o ZMW (2)	10	5,9	10	2,6	135	2,9
Razem	241	142,6	388	100,0	4613	100,0

śmiałość w posługiwaniu się argumentacją społeczną, polityczną czy nawet ideologiczną dla obrony określonych racji i spraw rolnictwa i rolnika. Świadczą o tym opisy prac kulturalno-oświatowych, turystyczno-sportowych i kursów w kołach ZMW, ich udział w ZMW-owskich imprezach rolniczo-oświatowych lokalnych i pozalokalnych, refleksje nad losami działaczy ZMW i ich awansem społeczno-politycznym, opisy prac wykonywanych w ramach zespołów przysposobienia rolniczego ZMW, opisy kontaktów kół ZMW, które sami niejednokrotnie reprezentowali, ze środowiskiem i różnymi instytucjami czy organizacjami, a także opisy ich kontaktów z przedstawicielami instancji ZMW i innych organizacji. Akurat te aspekty ich przynależności do ZMW są dość często i obszernie opisywane.

Najbardziej jednak przyciąga uwagę pamiętnikarzy społeczność wiejska i jej przemiany, ona bowiem tworzy główne społeczne tło ich samodzielnego startu zawodowego, z jej dalszymi przemianami wiążą oni dalsze możliwości unowocześniania swojej gospodarki i całego życia. Świadczy o tym ilość i treść haseł, informacji i wierszy poświęconych temu problemowi, które składają się na strukturę treści tabeli 9.

Znów konsekwentnie na czoło wysuwają się tu opisy cywilizacyjnego postępu na wsi, a szczególnie elektryfikacji i wszystkich jej następstw, komasacji gruntów, mechanizacji itp. Są te problemy silnie wmontowane w nurt refleksji, której osią są porównania pracy i warunków życia na wsi i w mieście, w zawodzie rolnika i w innych zawodach, szczególnie robotniczych i umysłowych. Dążenie generalne ma tu wspólny mianownik, będący jednocześnie jedną z istotnych części składowych idei socjalizmu: stopniowe zmniejszanie, aż do likwidacji, różnic między miastem a wsią, a dalej idąc — między pracą fizyczną a pracą umysłową. Idea ta silnie zakorzeniła się w świadomości badanych rolników. Rozpatrują oni obecne warunki i etap jej realizacji na szerokim tle ustrojowym, dlatego kolejne miejsce w ich rozważaniach zamuja porównania: wieś — państwo — polityka rolna, a nieco dalej także: młodzież wiejska a młodzież miejska. Warto dodać, że są to refleksje i porównania krytyczne, często niecierpliwe, ale nie gubiące z pola widzenia już osiągniętych rezultatów pozytywnych, już dokonanej w tej dziedzinie ogromnej przemiany, której oni sami są najlepszym wyrazem. Znajduje to odbicie głównie w innego typu porównaniach, rzadziej nieco pojawiających się na kartach analizowanych autobiografii, których tematykę w skrócie określono w tabeli: dawniej — dziś, starzy — młodzi.

Równoległe do tego nurtu szerokiej refleksji ustrojowo-środowiskowej i historyczno-cywilizacyjnej charakterystyczny dla struktury analizowanych wypowiedzi jest nurt dotyczący przemian kulturalno-obyczajowych i ludzkiej mentalności. Naturalną kolejną rzeczą wiele miejsca

Tabela 9. Społeczność wiejska i jej przemiany (IX)

Hasła	Pamiętnikarze (169 = 100%)		Informacje		Wiersze	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1. Opisy wsi, elektryfikacja, komasacja (12)	92	54,4	170	14,6	2458	14,0
2. Porównania: rolnik — inne zawody, wieś — miasto (6)	70	41,4	143	12,3	1730	9,8
3. Porównania: wieś — państwo — polityka rolna (7)	60	35,6	130	11,1	1834	10,4
4. Miłość, ożenek, wesele, erotyka (1)	54	32,0	198	17,0	2938	16,8
5. Porównania: młodzież wiejska — miejska (5)	45	26,6	107	9,2	1217	6,9
6. Pijaństwo, łapownictwo, nadużycia i inne schorzenia społeczne (11)	40	23,7	80	6,9	1038	5,9
7. Zwyczaje i przesady (4)	31	18,3	81	6,9	1250	7,1
8. Porównania: dawniej — dziś, starzy — młodzi (8)	31	18,3	47	4,0	723	4,1
9. Moja dziewczyna, mój chłopiec, kobieta (2)	30	17,8	47	4,0	658	3,7
10. Autorytety wiejskie (14)	24	14,2	43	3,7	597	3,4
11. Święta, dożynki (13)	22	13,0	61	5,2	713	4,1
12. Praktyki religijne i kwestie światopoglądowe (3)	14	8,3	32	2,7	404	2,3
13. Opisy wsi i rolnictwa do 1945 r. (9)	13	7,7	18	1,5	1877	10,7
14. Porównanie sytuacji różnych pokoleń (10)	8	4,7	10	0,9	140	0,8
Razem	534	316,0	1167	100,0	17577	100,0

w opisach zajmują kwestie miłości, ożenku, wesela, erotyki, ideałów „mojej dziewczyny”, „mojego chłopca”, w ogóle spraw kobiety wiejskiej, dawnych zwyczajów i przesądów w różnych dziedzinach, które autorzy z reguły uważają już za anachroniczne, oprócz tych, które związane są z pięknymi wytworami sztuki ludowej. Życie intymne i życie kulturalne jednostki jest rozpatrywane jako jej własność osobista, w którą wkraczać nie wolno, jeśli nie przynosi ona nikomu szkody.

Powszechną dezaprobatą otaczane są obyczaje „ożenku z morgami”, bez uczucia i dopasowania psychofizycznego partnerów. Dominuje na

ogół przekonanie o równoprawności kobiety jako współkierownika gospodarstwa i współpartnera w sferze uczestnictwa w kulturze i życiu społecznym środowiska. Powszechna jest tęsknota za autorytetami nieformalnymi, opartymi na cennych cechach osobowych jednostki, a nie tylko funkcji formalnej, na zajmowanym stanowisku czy zasobności materialnej. Bardzo ostrą i częstą krytykę wywołują w tej zbiorowości fakty pijaństwa, łapownictwa, nadużyć wszelkiego typu i innych schorzeń społecznych, których odrębny obszerny katalog można by sporządzić w oparciu o analizowane biografie. Młode pokolenie rolników jest pod tym względem bezkompromisowe w swoich refleksjach i ocenach moralnych, chociaż w praktyce niekiedy twarde realia życia zmuszają je do większych czy mniejszych kompromisów, co znajduje również pewne odbicie w analizowanych autobiografiach.

Odrębny tor zawodowego startu w rolnictwie prezentują ci młodzi, którzy wchodzi do tego zawodu w PGR-ach i spółdzielniach produkcyjnych. Jest to niewielka zbiorowość licząca 19 osób, nie będziemy więc się nią tutaj bliżej zajmować, podając jedynie gwoli porządku odpowiednie dane, ułożone w tabelę 10.

Tabela 10. Wejście w rolnictwo uspołecznione (X)

Hasła	Pamiętnikarze (169 = 100%)		Informacje		Wiersze	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1. Wejście do zawodu (1)	19	11,2	58	19,0	2023	23,2
2. Warunki i trudności wykonywania zawodu (5)	19	11,2	38	12,5	1031	11,8
3. Kontakty z instytucjami i organizacjami (3)	15	8,9	54	17,7	1733	19,9
4. Metody pracy (4)	14	8,3	56	18,4	1498	17,2
5. Opinie o zawodzie (6)	12	7,1	33	10,8	515	5,9
6. Kontakty z producentami (2)	11	6,5	51	16,7	1716	19,6
7. Rezultaty pracy (7)	8	4,7	13	4,3	175	2,0
8. Prestiż zawodu (8)	2	1,2	2	0,6	38	0,4
Razem	100	59,1	305	100,0	8729	100,0

Generalnym wyróżnikiem tego rodzaju wejścia do rolnictwa uspołecznionego młodego człowieka w r. 1968 jest mniejsza niż w rolnictwie indywidualnym konfliktowość startu zawodowego, ustabilizowany czas i specjalizacja pracy, ustabilizowane, choć zwykle skromne zarobki, mniejsza możliwość wprowadzenia samodzielnych innowacji, słabsze bodźce do intensywnego samokształcenia zawodowego. Aspiracje i postawy tej niewielkiej grupy analizowanej zbiorowości nie odbiegają od

całości populacji badanej, dlatego ich opinie w wielu innych sprawach zostały włączone do wszystkich odpowiednich działów niniejszej analizy treści 169 wypowiedzi „Moje pierwsze kroki w gospodarstwie”.

Jakie są plany, zamierzenia i wizje przyszłości badanej zbiorowości młodych rolników? Częściową odpowiedź na to istotne pytanie daje tabela 11. Struktura zainteresowań skierowanych ku przyszłości uderza

Tabela 11. Plany, zamierzenia i wizje przyszłości (XI)

Hasła	Pamiętnikarze (169 = 100%)		Informacje		Wiersze	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1. Aspiracje i projekty urzędzenia gospodarstwa rolnego (4)	76	45,0	104	32,7	1041	28,0
2. Osobiste (1)	41	24,3	65	20,5	696	18,7
3. Projekty przemian cywilizacyjno-technicznych wsi (5)	34	20,1	44	13,8	583	15,7
4. Wizje społeczne przyszłości rolnictwa i wsi (6)	32	18,9	51	16,0	962	25,9
5. Aspiracje konsumpcyjne i zmiany gospodarstwa domowego (3)	24	14,2	29	9,1	195	5,2
6. Wizje przyszłości Polski i świata (7)	12	7,1	13	4,1	136	3,7
7. Plany własnych dzieci, rodzeństwa, rodziny itp. (2)	10	5,9	12	3,8	98	2,8
Razem	229	135,5	318	100,0	3711	100,0

rozległością tematyczną, a jednocześnie realizmem wizjonerów. Oto w zestawie tych planów i zamierzeń główne skrzypce grają aspiracje i projekty dalszego nowatorskiego urzędzenia własnego gospodarstwa rolnego oraz plany osobisto-rodzinne, dotyczące ożenku, zamążpójścia, dalszego samokształcenia, uczestnictwa w kulturze itp. Pamiętnikarze snują refleksje futurologiczno-prognostyczne co do dalszych przemian cywilizacyjno-technicznych rodzinnych i okolicznych wsi, najczęściej w skali gromady, od których w poważnej mierze uzależniają możliwości dalszych innowacji w gospodarstwie własnym i spełnienie planów osobistych. Nie są oni jednak z reguły deterministami i stawiają przede wszystkim na swoją aktywność, na własny wkład w te szersze przemiany. Nie chcą być wobec nich bierni.

W mniejszym stopniu odnosi się to również do wizji rolnictwa przyszłości jako gałęzi gospodarki narodowej. Model ustrojowy rolnictwa nie jawi się w tych wizjach wyraźnie, choć z reguły nie ma w nich także elementu lęku przed zmianą ustroju rolnego, przed uspołdzielczeniem czy upaństwowieniem gospodarki rolnej. Badani rolnicy są realistami i wiedzą, że byłoby za wcześnie generalnie opowiadać się za jakimś przyszłym, wydumany teoretycznie modelem ustroju rolnego wtedy, gdy nie są w pełni wykorzystane możliwości obecnego modelu i szanse, jakie daje nowa polityka rolna. Są oni zwykle jej gorącymi zwolennikami, choć nie oszczędzają wielu szczegółowych krytycznych uwag, zgodnie ze swoim nastawieniem innowatorów i reformatorów. Jedno w tych wizjach już jest wspólne: gospodarka rolna przyszłości to system wysokokwalifikowanej pracy, racjonalna jej organizacja w większych zespołach pracowniczych (rolników indywidualnych kooperujących ze sobą ściśle i z państwem czy też załóg wielkich przedsiębiorstw rolnych) na większych scalonych tak lub inaczej obszarach uprawowych.

Uderza nikłe zainteresowanie co do planowania losów własnych dzieci, rodzeństwa i rodziny. Jest to nie tylko wynik młodego wieku respondentów, faktu, że często nie mają oni jeszcze potomstwa, lecz także przekonania, że — o ile przyszłości Polski i świata nie zakłóci wojna światowa, a wiara w pokojową przyszłość jest silna — następne pokolenia będą wchodzić w życie zgodnie z zainteresowaniami poszczególnych jednostek i potrzebami społeczeństwa bez większych kłopotów. Dawny chłopski lęk przed niepotrzebnością, brakiem ziemi, spadku i środków do życia nie zdołał się już zagnieździć w psychice tego pokolenia rolników.

Tylko dla porządku i kompletności prezentowanej struktury treści 169 pamiętników podajemy ostatnie zestawienie danych w postaci tabeli 12.

Tabela 12. Inne (XII)

Hasła	Pamiętnikarze (169 = 100%)		Informacje		Wiersze	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1. Do jury (1)	48	28,4	73	49,0	799	27,1
2. Motywy napisania pamiętnika (2)	26	15,4	29	19,5	275	9,3
3. Inne — różne (5)	16	9,5	28	18,8	1146	38,8
4. Poezje (4)	7	4,1	12	8,0	566	19,2
5. Interwencje (3)	5	2,9	7	4,7	165	5,6
Razem	102	60,3	149	100,0	2951	100,0

ZAKOŃCZENIE

Przedstawione fakty, zaczerpnięte z materiałów autobiograficznych, pozwalają na zarysowanie profilu duchowego generacji młodych rolników, wchodzących w życie zawodowe społeczności wiejskiej. Używając przenośni można powiedzieć, że jest to pierwsza w historii wsi formacja obudzona z letargu rutyny i automatyzmu produkcyjnego, wtrącona w nurt dynamicznych procesów, modernizujących gospodarstwo rolne i domowe, postawy i styl życia, orientacje i dążenia. Realizacja sformułowanej przed laty nowej polityki rolnej przyczyniła się do maksymalnego uzgodnienia interesów państwa ludowego i wsi. Hasło „więcej zboża” stało się zadaniem największej wagi, a wydajność pracy w rolnictwie — niezbędnym warunkiem dalszego rozwoju całego kraju. Zebrane w drodze konkursu wypowiedzi dostarczają odpowiedzi na pytanie, dlaczego młodszy bardziej niż starsi włączyli się w procesy reformy i zmian. Mniej zakorzenieni w tradycję, bardziej ufni w to, co przychodzi „z góry”, bardziej wykształceni, zostali „osaczeni nauką”, wiedzą rolniczą, napływającą na wieś różnymi kanałami.

Rolnictwo opisywane w książkach i czasopismach, przedstawiane w telewizji i radiu, omawiane podczas szkolenia różniło się w znacznej mierze od obserwowanego na co dzień, od konkretnych gospodarstw i sposobów ich prowadzenia. Dręczący rozdział między tym, co być powinno, a tym, co jest, kształtował zadania, cele i zamiary.

Z lektury wielu pamiętników można wyciągnąć wnioski nader niespodziewane. Młodzi rolnicy, podejmujący trud eksperymentowania, traktują owe poczynania jako swoistą przygodę intelektualną, pęd do poznania dla samego poznania, sprawdzian własnych umiejętności i talentów — uda się, czy się nie uda? Motywacja ekonomiczna przychodzi później, wraz z pierwszymi powodzeniami, wymierzanymi w kwintalach, metrach itp. W miarę upływu czasu pęd do wiedzy i wykształcenia nie ustaje, wręcz odwrotnie — nasila się, czego miernikiem mogą być liczby kończących szkoły średnie i wyższe.

Co bowiem głównie, tzn. najczęściej i najszerzej, opisują badani pamiętnikarze w swoich wypowiedziach „Moje pierwsze kroki w gospodarstwie”? Okazuje się, że ich myśl i pamięć wiernie krąży wokół stanu gospodarstwa i wszelkich czynników, które są pomocne w jego jak najpełniejszym unowocześnieniu oraz wokół problematyki wieś — miasto, rolnik — inne zawody, rolnictwo — państwo — polityka rolna. Tabela 13, zawierająca zestawienie 12 najliczniejszych haseł, wybranych spośród wszystkich 128 haseł szczegółowych, dokumentuje dokładnie ten fakt.

Rozpatrując opisywane zbiorowości w kategoriach ściśle socjologicznych należy je traktować jako siłę społeczną, osłabiającą wpływ

i oddziaływanie grup prowadzących gospodarstwo w sposób archaiczny i bezrefleksyjny. W sferze wartości jest to zderzenie wzoru śmiałego eksperymentatora, pracującego „z pomysłem”, z wzorem lękowca, opierającego się na doświadczeniach z bliższej i dalszej przeszłości. Obecnie zderzenie to następuje w sferze produkcyjnej. Wyłania się pytanie generalne: kiedy i w jaki sposób ten twórczy pęd do zmian prze-weksłowany zostanie na teren stosunków społecznych, w obręb wartości moralnych i świat kultury duchowej? Kiedy i w jaki sposób ekspery-

Tabela 13. Zestawienie najliczniejszych podkategorii

Hasła	Pamiętnikarze (169 = 100%)		Wiersze		Informacje	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1. Stan gospodarstwa (IV)	118	69,8	204	11,7	2681	12,7
2. Opisy wsi, elektryfikacji, komasacji (IX)	92	54,4	170	9,8	2458	11,5
3. Opisy unowocześniania gospodarstwa rolnego i przeszkód (VI)	77	45,6	166	9,5	2549	12,1
4. Aspiracje i projekty urządzenia gospodarstwa rolnego (XI)	76	45,0	104	6,0	1041	4,9
5. Czas wolny i jego wykorzystanie (VII)	73	43,2	190	10,9	1745	8,3
6. Rola prasy, radia, TV, książki rolniczej w unowocześnianiu gosp. (V)	72	42,6	123	7,1	1379	6,5
7. Porównania: rolnik — inne zawody, wieś — miasto (IX)	70	41,4	143	8,2	1730	8,2
8. Rezultaty produkcyjne I okresu gospodarowania (VI)	66	40,8	145	8,3	1566	7,4
9. Rodzeństwo, jego kariery, kariery dzieci (I)	69	39,1	114	6,5	1477	7,0
10. Budownictwo, remonty (VI)	65	38,4	134	7,7	1545	7,3
11. Związki gospodarstwa z wykonawcami prac transportowych i uprawowych KR (V)	62	36,7	120	6,9	1145	5,4
12. Porównania: wieś — państwo — polityka rol- na (IX)	60	35,5	130	7,4	1834	8,7
Razem	900	532,5	1743	100,0	21150	100,0

menty przyrodnicze będą dokonywane równolegle z eksperymentami społecznymi i manipulowaniem nie odkrytymi dotychczas złożami duchowymi człowieka jako jednostki i uczestnika życia grupowego?

Na podstawie analizy treści 169 pamiętników, pamiętając o tym, że nie jest to materiał reprezentatywny dla całej generacji młodych rolników, można śmiało sformułować tezę, że procesy te w badanej zbiorowości są już poważnie zaawansowane. Jeśli zmienimy układ działów prezentowanej struktury z logicznego na taki, w którym działy będą następowały po sobie według liczebności wypowiedzających się w ich obrębie pamiętnikarzy, ilości informacji i wierszy (w nawiasie liczbami rzymskimi oznaczamy kolejność tych działów według układu logicznego, patrz s. 198), bardzo wyraźnie uwydatniają się wtedy szerokie społeczne i gospodarcze zainteresowania badanych rolników, ściśle ze sobą — chciałyby się powiedzieć — zwrotnie sprzężone. Uhierarchizowanie

Tabela 14. Struktura treści 169 pamiętników według działów

Hasła	Pamiętnikarze (169 = 100%)		Informacje		Wiersze	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1. Społeczność wiejska i jej przemiany (IX)	534	15,8	1167	17,9	17577	20,1
2. Pierwsze kroki. Gospodarstwo a świat (V)	502	14,9	866	14,4	11067	12,7
3. Pierwsze kroki. Problemy i trudności (IV)	466	13,8	800	13,3	10837	12,4
4. Pierwsze kroki. Nakłady i rezultaty (VI)	367	10,0	675	10,7	7550	8,3
5. Miesiąc. Opis prac codziennych i sezonowych (VII)	282	8,2	592	9,8	6063	6,8
6. Opis biograficzny rodziców i rodziny (I)	243	7,2	412	6,8	5224	6,0
7. Związek Młodzieży Wiejskiej (VIII)	241	7,5	388	6,5	4613	5,3
8. Plany, zamierzenia i wizje przyszłości (XI)	229	6,8	318	5,3	3717	4,3
9. Wejście w rolnictwo uspołecznione (X)	100	3,0	305	5,1	8729	12,3
10. Motywy decyzji i moment wejścia do zawodu (III)	200	5,9	292	4,8	4116	4,7
11. Drogi życia przed wyborem zawodu	130	3,9	177	3,0	3281	3,8
12. Inne (różne)	102	3,0	149	2,4	2951	3,3
Razem	3396	100,0	6141	100,0	85725	100,0

owych zainteresowań według wyżej podanych kryteriów przedstawia tabela 14.

Opis procesów innowacyjnych w rolnictwie pozwala na urealnienie i prostowanie wielu fałszywych wyobrażeń na temat koserwatyzmu warstwy chłopskiej, odpornej jakoby wszelkim zmianom przynoszonym z zewnątrz. Fakty zaczerpnięte z pamiętników ukazują specyficzny przebieg wchodzenia nowego na wieś. Rolnik, nawykły do obcowania z przyrodą, znający jej rytm i prawa, z trudem przyjmuje idee nie wyrastające z otaczającej go konkretnej rzeczywistości. Wszystko, co ma tylko pozór abstrakcyjności, poddawane jest surowej weryfikacji i kontroli, nowinki rolnicze muszą być wielokrotnie wypróbowane, aby zadowoliły się na stałe w gospodarstwie. Młoda generacja, mniej związana z naszkicowaną wyżej filozofią i ideologią, bardziej skora jest do ryzyka, które sugeruje nowoczesna wiedza, bardziej niż starsi ufa temu, co napisane, ogłoszone. Ta postawa jest zasadniczym impulsem poczynań nowatorskich i modernizujących, zmieniających przecież w ostatnim rachunku nie tylko pojedyncze gospodarstwa, ale oblicze całej wsi.